

JÓKAI FRÁTER GYÖRGYÉNEK „MODERNSÉGE”

Az elmúlt években rendre felvetődött a Jókai-korpusz és a prózai modernség viszonyának kérdése a recepcióban. Hansági Ágnes meggyőzően érvel amellett, hogy a modernség korszakküszöbén született számos Jókai-műben – így az *Egy ember, aki mindent tudban* – a modernséghez kapcsolt nyelvi-poétikai alakításmódok (nyelvjáték, fragmentáltság, a cselekmény drámaiatlanná, a regényalakok személytelenné tétele, a műfaji formák montázs stb.) is kitüntetett szerepet játszanak.¹ A 2022-es Hansági-monográfia ugyanakkor nem az életmű feljebb pozicionálására tesz kísérletet: a „romantikus modern Jókai” irodalomtörténeti konstrukciója elsősorban a korpusz poétikai karakterének, esztétikai teljesítőképességének megítéléséhez hozzátapadt, lehatároló képzeteket írja felül. A szakmai közvélekedésben sokáig elavult romantikusnak titulált Jókai ugyanis – immár a másik legaktívabb Jókai-kutatónak átadva a szót – „járta a maga külön útját, egyre csak bonyolította és »formailag« rétegezte a maga prózáját, mind több területet meghódítva, az alaptörténeteket újra – másképpen, sejtelmesebben beszélt el. Nem tért ki az elől sem, hogy prózájában reflektáljon a maga prózájára, eljártsson az elbeszéléssel, a lehető legártatlanabb arccal a lélek és a test olyan tartományaiba kalauzoljon, ahová korábban kevesen merészkedtek”.² A *Fráter György* (1893) elemzésében jómagam is a Jókai-próza poétikai és szemléleti változatosságára, a modernitás kori jelenségekre való érzékeny reflexióira fókuszállok – közel sem állítom tehát, hogy Jókai kései történelmi regénye modern regény lenne. Annak ellenére sem, hogy a regényről írt egyik interpretáció éppen „egy múlt századi regényformának egy modern formációba való átfordulását”³ érzékeli. Ugyanakkor a regény önröniáját, egyedi emberképét, műfaji újdonságértékét esszészerűen méltató Kabdebó Lóránt is inkább a ’művészileg hanyatlónak’ minősített kései Jókai-prózát leértékelő recepciók paneleket ostromolja: például azt, hogy a *Fráter György* „szépírói tollal megfogalmazott történelmi krónikának, semmint valódi regénynek hat”, melyben „az alkotó jellegű művészi tudatosság nyomai csak helyenként, szórványosan fedezhetők fel”.⁴ A Martinuzzi regényesített biográfiáját megíró, a 16. század első felének történelmi eseményeit elbeszélő Jókai-regény viszont éppen (a nagyon is tudatosnak ható) műfaji, poétikai kísérletező karaktere miatt képes máig kommunikációképes történeti képét megalkotni a magyar történelem legsötétebb fél évszázadának – úgy, hogy számos modernitás kori jelenségre is válaszképesnek bizonyul. Állításomat két rövid gondolatmenettel demonstrálom: előbb a regény jellemteremtésének lélektani stratégiáját, majd kollektív emlékezeti munkáját tárgyalom, melyek konklúziói talán a Jókai-értés más aspektusaiban is hasznosulhatnak.

¹ Lásd Hansági Ágnes: *Irodalmi kommunikáció és műfajiság. A Jókai-próza narrációs eljárásai a romantikától a korai modernségig*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022, 303–319.

² Fried István: Előszó (egy elképzelt Jókai-monográfiához). *Mennyire modern – s modern-e – Jókai Mór? Forrás*, 2022/4, 40.

³ Kabdebó Lóránt: Egy múlt századi modern regény. In: uő.: *Vers és próza a modernség második hullámában*. Budapest, Argumentum Kiadó, 1996, 192.

⁴ Oltványi Ambrus: Jegyzetek. In: Jókai Mór: *Fráter György I–II.*, S. a. r. Oltványi Ambrus, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, I/364–365. A továbbiakban a regény e kiadására hivatkozom.

(premodern és modern lélektan a regény jellemteremtésében) A Fráter György nem sorolható Jókai lélektani fókuszú szövegei közé, ugyanakkor Martinuzzi személyiségének megformálásához a szerzőnek jelzeten imaginárus pszichológiára volt szüksége, hogy kitöltse „azon nagy hézagokat, amiket a történetírók üresen hagytak” (I/186.). A főhős lélektani reprezentációja tudatos és következetes, még ha első pillantásra csak egy újabb hiperbolikus Jókai-alak formálódik a szemünk előtt: a fiktív Martinuzzi írástudatlan katonából (a „török fejek levagdálójá”-ból) – látszólag a pszichológiai fejlesztés teljes mellőzésével – művelt szerzetes, problémamegoldó államférfi, ösztönkésztetéseit aszkézissel megzabolázó „új ember” lesz, aki minden fenyegető helyzetből kivágja magát – hol furfanggal, hol manipulációval, hol helyes politikai diagnózissal. Teremtett személyisége azonban a Jókai-korabeli – dinamikus átalakulásban lévő – lélektani tudásszerkezet fogalmaival elbeszél.

A lelki átalakulás színreviteléhez első körben a nedvakkattan szótárát mozgósítja a szöveg. Martinuzzi „hidegvérű lény”-ként (I/28.) írja le a narrátor: a főhős nyugodt természetű („Én nem tudom, mi a harag!”, I/67.), az érzelmi reakciók hiánya egyoldalúan flegmatikus vonásokat mutat.⁵ A 19. században még lélekmagyarázó funkcióval bíró humorálpatólogia szerint a négy testnedv (vér, sárga és fekete epe, nyák) egyensúlya biztosítja az egészséges testi és pszichés működést: bármelyik túlsúlya azonban problémát okoz az ember életében. Ebből az egyoldalú, önkiteljesítést korlátozó flegmatikus állapotból el is mozdul Martinuzzi beállítódása: Zápolya Borbála meztelen testének megpillantása, a szexuális vágyak robbanásszerű előtörése egy másik szélsőséges állapotba sodorja. A hidegvérű, racionális lényt a „tűz” szangvinikus nedvakkattan állapota ragadja el,⁶ mely lobbanékonyasággal, az erőszak kísértésével, mentális széteséssel jár.⁷ A pálos rendi kolostorba vonulás megmenti az önpusztítástól, ám a Dózsa-felkelés során a hatalom vonzása ragadja el, melyet újra az önostorozás és a böjt aszkézise ellensúlyoz. A szélsőséges lelki elmozdulások fokozatos kiegyenlítődéseként végül az aktív egyházi és politikai cselekvésben rögzül Martinuzzi jelleme, tehát a megtalált kolerikus állapot lesz a fókuszpontja a nyugalom és a hevesség attitűdjeit megőrző főhős lelki egyensúlyának.⁸ Így lesz Martinuzziból – a nedvakkattan szemléletét érvényesítő jellemalkotásban – rendíthetetlen személyiségű, sikeres nagypolitikai aktor.

A Jókai-korabeli diskurzusokban „a nedvakkattan elsősorban nem pszichológiai, hanem etikai kontextusban” nyer értelmet: egy-egy típus nem „eleve elrendelt jellem”, ezért az ember morális „kötelessége szabad akarata révén uralkodni saját temperamentumán”.⁹ Martinuzziban is mintha ez a szívós morális magatartás hozná egyensúlyba a szélsőséges késztetéseket – s itt akár le is zárhatnánk a gondolatmenetet. Lélekalakulásában azonban annyira meghatározóak a szexuális késztetések (a Dózsa-epizódban pedig a hatalmi vágyak), hogy azok szétfeszítik a nedvakkattan lélekmagyarázó kereteit, s az ösztönök döntő antropológiai szerepét nyomatékosítják a személyiségformálódásban. Már az is furcsa,

⁵ A „nyugalomra (lomhaságra) hajlandó hangulatában a vérmérsékletnek a lélek fogékonysága és energiája egyaránt alatt áll, s megalapítja az úgynevezett phlegmás vagy hidegvérű mérsékletet”. Z.: A lélek és test kölcsönös viszonyáról. *Tudományos Gyűjtemény*, 1841, VI. kötet, 29.

⁶ „A vérmes mérsékletű lélek [temperamentum sanguineum] a kívüllagra csügg de csak azért, hogy általa magát a lehető legnagyobb váltakozásban az érzéki életre felereltesse.” Uo., 30.

⁷ „Én tegnap óta nem az ember vagyok, aki azelőtt voltam. Mint akit a vípera megcsípett; idegen méreg lángol minden eremben. [...] Rémgondolatok üldöztek egész éjszaka. Azt gondoltam: tűzzel játszom, tűzben dolgozok; tűz lesz a fegyverem. Felgyújtom ezt a várat, s aztán elragadom őt a fejem fölött égő gerendák közül.” (I/73.)

⁸ „A choleras lélek a kifeléhatásra, cselekvésre, teremtésre, ösztönöztetik a lehetőség legszélesebb körében; az úgynevezett gyakorlati élet az ő eleme.” Z.: i. m., 30.

⁹ Kucserka Zsófia: *Könyvbe vésett jellemek. A szereplői karakter Kemény Zsigmondnál és a 19. századi magyar regényben*. Budapest, Ráció Kiadó, 2017, 28.

hogy a testi vágyak gyilkos és öngyilkos késztetéseket váltanak ki a főhősből: de a szexualitás problémája tovább szövődik a regényben, és egy másfajta szemlélet keretébe helyezi a pszichológiai folyamatot. Amikor Martinuzzi (már pálos rendi vezetőként) visszatér szülőföldjére, testvérhúgának (akinek a létezéséről nem is tudott) megpillantása újra előhívja a Zápolya Borbálával megélt zavaros érzéseket: „Az előtte termett hölgyalak karcsú, telt idomú, arca arany zománcú karmin, ajkai nevető pirosak, szemei szerelemragyogók, szemöldökei öldöklők. A tünemény [...] egész elragadtatással a keblére borul, elhalmozza arcát, szemeit, ajkait csókjaival, közben *lihegve*: »György! Györgyöm! Édes Györgyöm!« Fráter György érzi ajkain a forró, édes, kábító csókokat, érzi az ideges karok ölelését, érzi a szívdobogó pihegést keblén; az egész tündérvarázslatot, amit egy *női testnek az odatapadása előidéző*” (I/171., kiemelés B. P.). Hogy itt (öntudatlanul) egy vérfertőző szexuális vágy ébredéséről van szó, a narráció erotizált nyelvezete mellett nagybátyja, Vitellius katolikus érsek reflexiója és a vérfertőzés természetességét sugalló magyarázkodása is fel erősíti: „Fráter György arca elárulta a belső felháborodást e szavak fölött: – Borbála az én nővérem! – vágott a szavába Vitelliushnak. Vitellius nagyot nevetett erre. – Jól van, jól. Hát hiszen nekünk is van hugánk. Azt jól rendelte a bölcs gondviselés, hogy akinek nincsen felesége, annak legyen hugája” (I/178.).

A szexualitás tematizálásának később nincs folytatása, a szexualitás elnyert identitásokat fenyegető aspektusai, a perverzió késztetési így is domináns módon megjelennek a regény lélektani imaginációjában¹⁰ – mindezek azonban már a korabeli tudományos lélektan elgondolásainak (így a szexualitásról alkotott felfogásának) a kontextusában is értelmezhetők. Ezt a felfogást példásan összegzi Ranschburg Pál *A lelki élet abnormitásai* című munkája, melynek bevezetőjében a magyar tudományos lélektan egyik úttörőjeként számon tartott pszichiáter az „önfentartó és fajfentartó ösztönt” már alapvető lelki mozgatórugónak tekinti: amikor viszont a szexualitás tárgyalására kerül sor, még a belső kontroll morális elvárása kerül fókuszpontra. Ranschburg test és lélek harcaként írja le az ösztönökkel folytatott „szakadatlan küzdelmet”: szerinte a „faji ösztön ébredése” a kamaszoknál kiválthat ugyan problémákat („önfertőzést”, „időnkinti fajtalanóságokat”), de a felnőtt embertől elvárható az ösztönök uralása, hiszen már „az egészséges szervezetű ifjú az ilyfajta gyermekkori eltévelyedésekből hamarosan kigázol”. Arról nincs szó, mit is jelent pontosan ez a „kigázolás”, de a szexuális késztetések elhatalmasodása felnőttkorban már morális elhajlásnak („homoszexuálisok”, „szadisták és masochisták”, „a fetisizmus esetei”), kulturálatlanságnak vagy gyengejelleműségnek minősül, mivel a „tévutakra került fantázia az ösztön működését mindenféle abnormis helyzetekhez [...] köti”. Mindezen vétkek pedig neurológiai problémákhoz is elvezethetnek, melyek tovább fokozzák az abnormális szexualitást.¹¹

A fiktív Martinuzzi lélektani reprezentációja (a regény teremtett történelmiségéhez igazítva) szoros összhangban van tehát a formálódó tudományos pszichológia szemléletével is: a fenyegető nemi ösztönök fellángolását a főhős morális betegségként éli meg, s uralására testi önsanyargatásba menekül; ugyanakkor lélekalakulásának leírására már a szublimáció vagy az ösztönkiegyenlítés freudiánus fogalmait is mozgósítani lehet, melyek a szexualitást kevésbé morális távlatból közelítik meg (Freud műve, a *Három értekezés a szexualitásról* is csak bő tíz évvel a regény után íródott). A *Fráter György „pszichológiája”* összességében egy régi, elavulóban lévő szemlélet és fogalomrendszer (nedvalkattan) mozgósításával akart egy nagyon új, modernitás kori problémát (a szexualitás döntő szerepe az ember életében) megérzékíteni, játékba hozva az újfajta lélektani antropológia

¹⁰ Egyes Jókai-hősök szexuális aberrációjáról Bori Imre írt részletesen. Bori Imre: A magyar „fin de siècle” írója: Jókai Mór. In: uő.: *Varázslók és mákvirágok*. Újvidék, Forum Könyvkiadó, 1979, 29–44. (A *Fráter Györgyről*: 39–40.)

¹¹ Ranschburg Pál: *A lelki élet abnormitásai*. In: Alexander Bernát – Lenhossék Mihály (szerk.): *Az ember testi és lelki élete, egyéni és faji sajátosságai*. Budapest, Athenaeum, 1907, 736–737.

aspektusait is. A Jókai-regények többségéről általánosságban is elmondható, hogy érzékenyen leképezik a korszak lélektani tudásszerkezetében beálló változásokat. Jókai szemlélete a letűnőben lévő, de még aktív pretudományos pszichológia (nedvalkattan, mesmerizmus, fiziognómia, frenológia, spiritizmus) látásmódjában rögzül, de regényeiben már olyan lélektani jelenségek reprezentációjára kerül sor, melyek egy része a korban formálódó tudományos pszichológia vizsgálódási radarjára is felkerül: ezért különböző fogalmi hálók átfedései, keveredései, a régi tudásszerkezet felülíródásai figyelhetők meg a Jókai-művekben.¹²

(*alternatív történetírás – kiüresített kollektív emlékezet*) A *Fráter Györgyöt a Zord idő* távlatából elemző Szegedy-Maszák Mihály szerint a Jókai-féle „regényesített történeti életrajz” elbeszélőjét „az egyetlen helyes értelmezés eszménye vezeti”, ezért a történet „bevallottan tanító célzatú”: szemben a többszólamú Kemény-regénnyel, amely „kétségsébe vonja a történelem egyértelműsíthetőségét”, s „kétségesse teszi, hogy a történelemnek van folytonossága és iránya”.¹³ Csakhogy a két regény elemzések akár ellentétes konklúzióra is juthatunk: éppen a török hódoltság nyitányát bohózszerű epizódfüzérben cselekményesítő, a korhoz rendelt kollektív emlékezeti szimbólumokat lebontó *Fráter György* teszi kérdéssé a történelemben rejlő értelemképzeteket, míg a *Zord idő* múltreprezentációjában direkt történelemmagyarázó szándék is érvényesül.

A 16. század első felét (benne a Dózsa-felkeléssel, Moháccsal, 1541-el) elbeszélő történelmi regény valóban inkább alternatív történetírásként olvasható: ugyanakkor nem a krónikák újramondása, a történelmi események példázatos kivonatolása adja a múltreprezentáció alapkarakterét, hanem az ironia, a paródia, valamint a nézőpontok megsokszorozása – s főként az ebben rejlő újszerű történelemmagyarázó és emlékezeti potenciál felszabadítása. Feltűnő, hogy a sorsfordító történelmi eseményeket nem cselekményesítő szorosan a *Fráter György*, narratív színrevitelük viszont feltűnően változatos. Míg például a Dózsa-felkelés csak az érvényesülési vágytól fűtött címszereplő narcisztikus álmokképeinek ellenvalóságában jelenik meg, addig a mohácsi csata javarészt kvázi történetírói esszé formájában beszélődik el (s a csatának csak egyes mozzanatai cselekményesítődnek). Ugyanakkor a Mohács-narratíva kvázi történetírói specifikumát éppen az adja, hogy a gyakran tárgyilagos prózai szólamba más hangok is beleszövődnek. A narrátor szubjektíven ítéli meg a történeti ágensök döntéseit (például felmenti Zápolyát), magyarázó narratívájába beengedi a Mohács-korabeli pletykalegenda regisztereit (mely szerint II. Lajos életét magyar összeesküvők oltották ki, I/286–289.), a babonás szemlélet fogalmait (a csata időpontja, augusztus 29-e „[]atális nap Magyarországon történetében!”, „Az a nap volt Szent János fővételének napja [...] Három év előtt ugyanezen napon esett el Belgrád”), a balsors Sújtotta nép toposzát („A magyarok Istene megharagudott ránk”, I/257.), valamint (látszólag) emlékezhely-toposzokat is mozgósít: „A mohácsi sík most egy nagy temető volt” (I/268.).

A Mohács-epizód elbeszéltsége markánsan megmutatja, hogy Jókai se nem tisztán regényt, se nem történetírói munkát ír: inkább regényszerű eljárásokat mozgósítva hangolja át a nagy számban citált szaktudományos munkák és a török hódoltság korabeli források narratíváit.¹⁴ Regény és történetírás diskurzusainak találkozása alternatív történetírói elbeszélést eredményez, amelyben leginkább a hétköznapi regisztereken megélhető történelmi tapasztalat közvetítődik: ez nem a történelemformáló szereplők intim magánéleti

¹² Erre a *Jókai és a pszichológia* című megjelenés alatt álló tanulmányomban hozok számos példát, amely az Eisemann György szerkesztette *Jókai és a tudományok* című tanulmánykötetben lesz olvasható.

¹³ Szegedy-Maszák Mihály: Megfordított időrend. A történelmi regényről. *Alföld*, 2005/3, 28., 29., 30., 36.

¹⁴ A forrásszövegek és történetírói munkák használatáról és a konkrét szövegátvételekről részletelesen lásd a regény kritikai kiadásának kísérőtanulmányait: Oltványi: i. m., I/367–501.

terének megnyitását jelenti (ezek látványosan elnagyoltak), inkább azt, hogy a fikcionalizált történeti ágensek számos életközeli szituációban bukkanak fel, cselekszenek, párbeszédet folytatnak, majd feloldódnak az eseménybeszélés lassú előrehaladásában. A *Fráter György* hosszas történetfolyama ilyen „életközeli” anekdoták, párbeszédés jelenetek füzéréként beszél el és teszi elevenné a magyar történelem 1504 és 1551 közötti időszakát, a magyarság mélyrepülését. Nagyjából úgy, ahogyan a – később történelemmé váló – nagypolitika alakítói a mindennapiság regiszterén átélték azt:¹⁵ hibák, pártváltások, viszálykodások, erőszakos cselekedetek, s persze állandó mulatozások heroikus vagy kicsinyes, de mindig ismétlődő körforgásaként. A történelemalakulás végtelen esetlegességek színjátékeként tűnik elő a nagypolitika hétköznapiságára fókuszáló narratívában. A teremtett történelmi világban mindent a kisszerűség antropológiája mozgat: a korabeli történelemalakulás legkicsinyesebb önérdékek, bosszúk, árulások, tivornyák egymást követő miniboházataiban beszélődik el. Ilyen háborúparódia például Ferdinánd első kísérlete Buda ostromára; szintén bohózatra fullad Martinuzzi első nagy országfelszabadító terve, amikor pénzt gyűjt, sereget szervez, ám közben párttársai a budai várban mulatoznak, János király pedig vadászik; de ugyanilyen bohózat a váradi békekötést megelőző tervek és összeesküvések színrevitele, vagy Debrecen reformátussá válása a korrump (Laszkó Jeromos) vagy sértődékeny (Török Bálint) főurak és egy túlbuzgó katolikus pap miatt – a sort a végtelenségig folytathatnánk...

Az alternatív történetírói látás- és beszédmód jelöli ki a regény kollektív emlékezeti munkájának a fő karakterét is, melyet az emlékezeti szimbolizáció megalkotásának és lebontásának kettősségeként jellemezhetünk. A nyitójelenetben a budai várba érkező Martinuzzi mitikus történeti figurák pantheonjába lép: a kapuban Toldi-ereklyék fogadják, majd Mátyás könyvtárában találja magát, ahol a nemzetalapító Szent Istvánról szóló 11. századi krónikát veszi a kezébe. Az olvasó kollektív emlékezeti bevésődéseit tehát már a kezdetektől mozgósítja a regény, hogy aztán visszavonja a múlt dicsőségében/pusztulásában rejlő lelkesítő képzeteket: leginkább a 19. században rögzülő Mohács-émlékezet hely szimbolikus jelentéseinek következetes destruálásával.

A regény emlékezetpoétikája első körben aktualizálja az egyik (*régi dicsőség* versus *széthúzás*) Mohács-mitologémiát: a Mohács-narratíván „belüli fókuszot a »nemzeti nagylét« és a »nagy temető« ellentéte igazítja be”, s ennek a kontrasztos szerkezetnek egyik szélsőséges pontját Mohács, a másikat pedig Mátyás foglalja el.¹⁶ Ez az ellentétező szerkezet dinamizálja sokáig a *Fráter György* elbeszélését is. Mátyás alakja mint határpont nemcsak történelmi figuraként, de kollektív emlékezeti szimbólumként is megteremtődik: könyvtára egy virágzó kultúra szakrális helye lesz a regény elején, melynek leromlása egyben a nemzet romlása is. („Mátyás király halála óta egyszerre századokkal esett vissza a nemzet”, I/89.) A *széthúzás/visszavonás* mozzanatai is sorjáznak az elbeszélésben: a mohácsi katasztrófa vezető út a gyenge királyok (II. Ulászló; az „ősz hajú”, „kicsiny”, „vézna”, „nyavalyás”, „összetöpörödött” jelzőkkel illetett II. Lajos), a pártharcok és folytonos mulatozások anekdotafüzéréként beszélődik el. Itt csak *Az őrs-országgyűlés* című fejezetre utalok, ahol a törökök elleni összefogást sürgető Zápolya-párt hívei kerülnek hatalmi pozíciókba: az „ökör-sütés” rituális mulatságáról azonban elfelejtkeznek, újabb széthúzást gerjesztve Mohács

¹⁵ Jó példa erre a német foglyok brutális kivégzésének narrálása, amely szinte kedélyes családjeleneként beszélődik el: „Mohamed basa és Török Bálint [a török császár] eleje sietének, jelentve, hogy a hadjárat be van végezve. A német sereg semmivé lett. – Kár! – monda a nagyúr. – Hát most már a gyermekek semmit se lássanak belőle? De hogy mégis az ifjú hercegek meg ne foztassanak a multság javától, sorrendbe állítatá a foglyul ejtett nyolcszáz német gyalogost. Kezükbe adatta a dárdáikat, pajzsaitak, s aztán rájuk rohantatá a török lovasságot, s ott a fiúcskák szemé láttára kaszaboltatá le őket. Hadd szokjanak hozzá a csemeték!” (II/246.)

¹⁶ Lásd Debreczeni Attila: Nemzeti nagylét, nagy temető és – Batsányi. *Studia Litteraria*, 2012/1–2, 86.

előtt a magyar nemességben. Igaz, a megszavazott honvédelmi pénz összegyűjtésére eleve nincs valós szándék („Egy szellem, egy lelkesült eszme hatotta át az egész országgyűlést: »Hisz úgysem fizetjük meg!«”, I/239.), s a nemzeti széthúzást egy látványos (egyszerre a történelemparódia és az emlékezeti deszakralizáció gesztusát sugalló) anakronizmussal erősfíti fel a szöveg: „Ekkor aztán a »véres kardot« meghordozták a kikiáltók a vármegyében faluról falura, [...] S hangzott aztán hegyen-síkon a lelkesült dal: »Lajos király azt izente, Hogy nincs elég regementje. Ha még egyszer azt izeni, Mindnyájan el fogunk menni« – Régi nóta ez nagyon! Pedig már negyedszer izente Lajos király” (I/251.).

Mohács azonban mégsem lesz önszemléletre készítő katasztrófa vagy a mártíromság kollektív szimbóluma a Jókai-féle emlékezeti munkában. Az alternatív történetírói narratíva ugyanis Mohács után is folytatódik, írmagjában is kioltva a kollektív emlékezeti jelképességét, hiszen a rákövetkező 25 év történései ugyanazt a közösségi cselekvési mintázatot mutatják, mint a Mohácsot megelőző időszak. A pártoskodás a két megválasztott király körül, az állandó széthúzások, pártváltások, pitiáner összeesküvések, árulások s a folytonos pusztulást övező dőzsölések – tehát a közösségi cselekvésképtelenség végtelelnített sora – összességében kioltják Mohács emlékezhelyének szimbolikus funkcióit: helyébe egy nem túl hízelgő („nemzeti”) antropológia markáns jegyei kerülnek. Ennek kulcsmozzanata a hatalom közelébe kerülő emberek „ostobaságának”, kisszerűségének, hatalmi megalkuvásának és/vagy „nagyravágyásának” spontán politika- és történelemalakító ereje. („A két király szívesen elfogadná a kibékülést: de az apró emberek, akik körülveszik őket, azok meghússítják azt”, II/77.) A török kor kiterjesztett emlékezeti képe így idézőjelbe teszi Mohács gyászemlék funkcióját is,¹⁷ ahogyan a közös nemzeti identitás valamifajta demonstrálójaként sem olvasható az események végtelenített narrációja: a nemzeti mi-tudat érzelmi megalapozására nem kerül sor a regényben. Pusztán a múltját fokozatosan elvesztő és a jövő felé is lezáruló jelen történelmi tapasztalata közvetítődik, mint egyfajta hiátus helye a kollektív emlékezetben.

Ebben az ironizált történelmi és emlékezeti vízióban kap kulcsszerepet – a köztudatban inkább köpönyegforgatóként rögzült¹⁸ – Martinuzzi, akinek rendíthetetlen cselekvőképessége végig megmarad. A regényolvasás elemi tapasztalata azonban mégis az, hogy a részproblémákat sikeresen megoldó, minden kudarcra új kihívásként reagáló figura végeredményben semmilyen változást nem ér el – sem a kisebb, sem a nagyobb léptékű eseményekben. Fő célja, a nemzetegység helyreállítása¹⁹ érdekében újabb és újabb diagnózisokat/prognózisokat felállítva cselekszik, ám csak Don Quijote-i szelmalomharcot vív: a kaotikus kor egyetlen „magyar hazafi”-ját, „legnagyobb diplomatáját”-t (II/293, 297.), a sérthetetlen Jókai-mesehőst pedig a történet végén leszúrnák, mint egy állatot. Minden katarzis nélkül íródik ki a történelem színpadáról, útja nem a nemzeti hősök pantheonjába vezet.

Mennyire „modern” a regény történelemszemlélete? A válasz talán nem is annyira lényeges.²⁰ Ugyanakkor érdemes a néhány évvel később született, s egy hosszan ható emlékezhelyet létrehozó *Egri csillagokkal* párhuzamosan olvasni a *Fráter Györgyöt*, hogy lássuk: Jókai legalább annyira hatékonyan tudta demitizálni, mint mitizálni a magyar történelem kulcseseményeit.

¹⁷ Például amikor a narrátor arról beszél, hogy „[a] mohácsi sík most egy nagy temető volt” (I/268.), akkor azt szó szerint érti, jelzetten deformálva a Mohács-emlékezhely egyik szimbólumát.

¹⁸ „Talán nem is helyes dolog regényt írni az ilyen alakról?” (I/186.) – jegyzi meg önironikusan a narrátor.

¹⁹ „Ő maga maradt itt egyedül, mint ahogy megmarad örökké az az eszme, mely lelkében napot gyűjtött: »a régi magyar nemzetnek egy új magyar nemzettel kicserélése.«” (II/95.)

²⁰ Egyetérték Fried Istvánnal, aki szerint „Jókait nem éri kár, ha nem találhatik elég »modern«-nek”. Fried: i. m., 40.